

AGG ZOLTÁN – AKARSU ANIKÓ

RUSZINOK ÉS/VAGY UKRÁNOK?
DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI
RUSZINOK ÉS UKRÁNOK TÖRTÉNELMÉBŐL

Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*. Magyar Nemzeti Levéltár: Budapest, 2020. 270 oldal

Jó év volt 2020 a kárpátaljai nyelvészeti és történelmi kutatók számára. Fedinec Csilla és Csernicskó István kötete, a *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történelmi és politikai dimenziók* (1867–2019) címmel, a Gondolat kiadásában, míg a szerzőpáros Szakál Imrével kiegészülve *A magyarországi ruszinok és ukránok* címmel a Magyar Nemzeti Levéltár kiadásában forrásértékű dokumentumgyűjteményt jelentetett meg. Ez utóbbiról szól a recenzió.

A forrásértékű dokumentumok a Gondolatnál megjelent kötethez képest nagyobb időtávot tekintenek át, hiszen a mű a középkori krónikákkal indít, s a területi hatály is sokkal nagyobb, mivel nemcsak a magyarországi, hanem az ukrainai levéltári forrásokat is használja. A dokumentumkötetet egy negyvenoldalas bevezető tanulmány helyezi képbe, melyben a három szerző *Ruszinok és ukránok hazánkban: identitás, nyelv, történelem* címmel a nyelvészeti, történelmi és kulturális antropológiai kérdéseket is tisztázza.

A magyarországi ruszinokkal, még az első világháború előtt, mint a legszegényebb népréteggel foglalkoztak. A XX. század elején a kormányzat – főleg a földművelésügyi kormányzat – fokozott figyelmet fordított a peremvidéken fekvő, havasi területekre, az ottani mezőgazdasági népesség föld hiányában egyre nagyobb gazdasági helyzetbe kerülésére. Az akciók kezdeményezője és szellemi irányítója Darányi Ignác földművelésügyi miniszter volt.

A kárpátaljai ruszin nép történetével tehát már a magyar területfejlesztési politika előzményei kapcsán is találkozhatunk. Illés Iván tankönyvében az alábbiakat olvashatjuk: „Az első »akció« az Ung, Bereg, Máramaros és Beszterce-Naszód megyei rutén és román hegyvidéki településeket támogatta meg, még az 1980-as években. E térségek kétségtelenül az ország legszegényebb és legelmaradottabb területei közé tartoztak. Az akció célja a havasi mezőgazdálkodás,

állattenyésztés feltételeinek javítása, az erdők újraterelítése és ez által az egzisztenciális feltételek megőrzése, javítása volt. Különösen kritikus helyzet alakult ki ott, ahol a piaci erőfölény a községek erdőit, illetve a fakereskedelmet olyan vállalkozók kezébe juttatta, akik rablógazdálkodást folytatva az erdőket kiirtották, és a falvakat megfosztották az egzisztenciális alapjuktól, az erdőgazdálkodástól és faipartól. E helyeken a kilencvenes években az állam az erdőket saját kezelésébe vette, az erdőket újraterelítette, a községeket megszabadította addig a felhalmozott adósságaiktól. Kevésbé bizonyult sikeresnek az először Ruténföldön indított akció, ami a mintagazdaságok és »mintagazdák« kiválasztására és támogatására kezdeményezett akció, ami a minta követése helyett inkább irigységet, korrupciógyanút, valamint belső feszültséget és viszályt váltott ki.²¹

A másik gyakran idézett részlet Sztálin egyik előadói beszédéből származik, és mivel ezt a kérdéssel foglalkozók már többször idézték, ezért nem is szerepel az említett tanulmánykötetben. Fedinec Csilla „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944 című kötetében² is hivatkozik rá. A témánk szempontjából annyiban érdekes, hogy az idézetből kitűnik, Sztálin nem különbözteti meg a ruszinokat az ukránoktól, hanem egy népként kezeli a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népcsoportot, és ezzel mintegy előrevetíti az 1945 utáni területi változásokat.

„Jellemző a lárma, amelyet az angol-francia és az észak-amerikai sajtó csapott Szovjet-Ukrajnával kapcsolatban. Ennek a sajtónak a képviselői rekedtre kiabáltak magukat, hogy a németek Szovjet-Ukrajna ellen mennek; hogy most a kezükben van az úgynevezett Kárpát-Ukrajna, amelynek lakossága körülbelül 700 000-re rúg; hogy a németek, legkésőbb az év tavaszán, hozzácsatolják a Szovjet-Ukrajnát, amelynek több mint 30 millió lakosa van, az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához. Úgy látszik, ennek a gyanús zajnak az volt a célja, hogy fölkeltse a Szovjetunió haragját Németország ellen, hogy megmérgezze a légkört és összeütöközést idézzen elő Németországgal, minden látható ok nélkül. Persze, feltétlenül lehetséges, hogy Németországban vannak olyan örültek, akik arról álmodoznak, hogy hozzácsatolják az elefántot, vagyis Szovjet-Ukrajnát, a szúnyoghoz, vagyis az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához. És, ha valóban akadnak ott ilyen tébolyodottak, akkor nem kétséges, hogy a mi országunkban is akad elég kényszerzubbony az ilyen örültek számára. (Viharos taps.) Ha azonban félretoljuk az örülteket és a normális emberekhez fordulunk, akkor vajon nem világos-e, hogy neveltség és butaság komolyan beszélni arról, hogy Szovjet-Ukrajnát az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához csatolják? Képzeljük csak el. Elmegy a szúnyog az elefánthoz és kezét csípőre téve, ezt mondja neki: »Hej, drága testvérem, mennyire sajnállok én téged... te földesurak nélkül, kapitalisták, nemzeti elnyomatás nélkül, fasiszta kolompások nélkül tengeted életedet – micsoda élet ez?...

1 Illés Iván: *Regionális gazdaságtan és politika*. Zsigmond Király Főiskola: Budapest, 2003. 24.

2 Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Jaffa Kiadó: Budapest, 2015.

Elnézlek téged és meg kell mondanom: – nincs a te számodra más mentség, csakis az, hogy énhozzám csatlakozz... (Általános derűtség.) Na hát, legyen is úgy, megengedem neked, hogy hozzácsatlakozhass a te kicsiny területedet és én óriási területemhez...« (Általános derűtség és taps.)”³

A bevezető tanulmányban a szerzők nem foglalnak állást abban a kérdésben, hogy vajon önálló nép-e a többféleképpen (kisorosz, rutén) is emlegetett ruszin nép, avagy csupán egy nyelvjárása az ukránnak. Röviden ismertetik a nyelvészeti szakirodalomban megfogalmazott különféle álláspontokat, s végső soron megengedők abban a kérdésben, hogy egy vagy két népről van-e szó. A magyar nemzetiségi törvény mind az ukránok, mind a ruszinok számára lehetővé teszi a kisebbségi önkormányzatok megalakítását. A mai Magyarország területén a 2011-es népszámlálás szerint 3882-en vallották magukat ruszinnak, míg a ruszin kisebbségi választók jegyzékébe 4294-en vetették fel magukat a legutóbbi, 2019-es választások során. Ugyanakkor ukránként 7396-an határozták meg magukat 2011-ben, de az ukrán kisebbségi választásoknál csupán 1920-an vetették fel magukat a névjegyzékbe.⁴

A középkori krónikák felelevenítése után az első fejezetben *Kik vagyunk?* címmel 1880 és 1940 közötti szakirodalmat idéz fel a kötet Kosztomarov Nyikolajon, Vorosin Ágostonon és Sztripszky Hiadron át Bonkáló Sándorig, így többféle nézetet ismerhetünk meg arról, miképp határozzák meg magukat a Ruténiában élő szlávok: ruszinokként vagy pedig ukránokként. 1918-ban, majd 1939-ben próbálták törvényesen rendezni a kárpátaljai területek közigazgatását, így ezeket a jogszabályokat is közli a kötet. A legtöbb megszólaló a *Nemzeti ébredés kora* című fejezetben található, ahol 1848 és 1915 között parlamenti felszólalásokat és egyéb hivatalos iratokat olvashatunk. Külön fejezetet képeznek az átmenetileg létező ruszka krajnai (1918–1919) és a kárpátaljai kormányzás iratai.

Az úgynevezett szocialista korszak kérdését az 1945-ös elcsatolás idején született nyilatkozatokkal jellemezték, valamint Udvari István „*Ruszinok*” című 1994-es előadásával.

A *rendszer váltás* alcímű fejezetben az ukrán–magyar alapszerződés kapcsán olvashatunk dokumentumokat, és végezetül közli a kötet Ukrajna törvényét is a határon túli ukránokról 2004-ből.

A gazdag forrásanyag jó kiindulópont az ukrán/ruszin-kérdést tanulmányozóknak. Kiváló anyag az egyetemi képzésben részt vevők számára és külön kiemelendő, hogy a bevezető tanulmány is jól eligazítja az olvasót a nyelvi, történeti kérdésekben, miközben kerüli a nacionalista felhangokat és a nyílt politikai állásfoglalást. Mivel levéltári közlésről

3 Jozsif Visszarionovics Sztálin: Beszámoló a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának munkájáról a XVIII. pártkongresszuson (1939 március 10). In: Uő: *A leninizmus kérdései*. Szikra Könyviadó: Budapest, 1951. 665–718, itt: 674.

4 Dobos Balázs: *A személyi elvű kisebbségi autonómiák Kelet-Közép-Európában*. Kalligram Kiadó: Budapest, 2020.

van szó, ezért ne keressünk statisztikai adatokat, amúgy ezt a mai Ukrajna területén hiába is próbálnánk megtenni. Hiszen míg a ruszin nyelvet és a ruszin nemzetiséget több országban elismerik, Ukrajnában ilyenre nem is számíthatnak az ott élők. Ha belegondolunk abba, hogy szélsőséges orosz nacionalisták magát az ukrán nyelvet és népet is csak az oroszok egyfajta elkorcsosult, elromlott nyelvű népcsoportjának tekintik, és magát az ukrán államiságot is megkérdőjelezik, akkor nem kell csodálkoznunk, hogy a létében fenyegetett ukrán állam nem kívánja megosztani az ukrán nemzetiséget. Nyelvészek számára nyilván csemege kimutatni a ruszin és az ukrán nyelvjárások közötti különbségeket, de egy nép identitását nem csak a nyelv határozza meg. Gondoljunk bele például a kurd nép helyzetébe, ahol bár egy népről beszélünk, négyféle dialektust használnak (kurmanji, sorani, zazaki, lorani), és ezek a népcsoportok sokszor meg sem értik egymást.

Ezt tökéletesen szemlélteti a szerző a nyelv és társadalom összefüggéseit tömören és érthetően leíró részben, miszerint a különálló (*Abstand*) és beépült (*Ausbau*) nyelvek és nyelvjárások milyen társadalmi megteremtettséget és elszigetelődést eredményeznek. „*S ha az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy gyakran megesik szerte a világon –, az politikai feszültséggel, és a politikai mobilizáció veszélyével jár. [...] A nyelvi szuverenitás kérdése ily módon szorosan kapcsolódik a politikai, nemzeti és az állami szuverenitás problémáihoz.*”⁵

Ahogy Pusztay János a *Nyelvével hal a nemzet* című kötetében az orosz alkotmány nemzeti kisebbségekhez való viszonyát jellemzi, már következtethetünk Ukrajna kisoroszokhoz való viszonyára is. „*Az 1993-as orosz alkotmány szerint a népek nem alanyai a jognak, nincs joguk az önmeghatározásra és érdekeik védelmére sem. Nem védelmezhetik meg lakóterületeiket, a történelmi (etnikai) hazát. Államiságuk csupán fikció. Folyamatosan csökkentik a nemzeti-területi államiság funkcióit, az őslakosságot képviselő kérdéseket kiszorítják a hatalomból.*”⁶ Ilyen nézőpontból fontos az a megállapítás, miszerint az ukránok számára a ruszinok csak egy etnográfiai csoport, s a rutén nyelv csupán az ukrán egyik nyelvjárása. A politikai és gazdasági feszültségek ezáltal még kihangsúlyozottabbá váltak Ukrajna és azon országok között (ilyen Magyarország is), akik elismerik a ruszinokat nemzeti kisebbségként.

A könyv történelmi idővonal mentén áttekinti a magyarországi ruszinok betelepülési-kivándorlási irányvonalait, részletesen elemezve egészen a magyar nemzeti ébredéstől (1848) az ukrainai 2004-es törvénykezési változtatásokig bezárólag. „*Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből a ruszinok kisebb csoportjait a 18. század közepén*

5 Fedinec Csilla – Szakál Imre – Cserniczkó István: Ruszinok és ukránok hazánkban: identitás, nyelv, történelem. In *Üök: A magyarországi ruszinok és ukránok*. Magyar Nemzeti Levéltár: Budapest, 2020. 9–48, itt: 10–11.

6 Pusztay János: *Nyelvével hal a nemzet; Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 2006. 42.

telepítették a Bánság és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére. Érzékeny veszteséget jelentett a 19–20. század fordulóján a magyarányú kivándorlás a tengerentúlra. Magyarországról kb. 1,2 millió fő vándorolt ki az Amerikai Egyesült Államokba, a főbb kibocsátó központ éppen Északkelet-Magyarország volt. [...] a ruszinok szenvedtek érzékenyebb veszteségeket.”⁷ Párhuzamot von Ukrajna és Magyarország törvénykezési változásai közt, amely nálunk integrálja, Ukrajnában viszont kizárja a rutén/ruszin sajátosságokat.

Ilyasevics Jenőt a következőképpen idézte a könyv: „Elfogadom, mert meg vagyok győződve, hogy magyar államférfiaink igen jól tudják, miszerint hazánk alkotmányos állása és a különböző nemzetiségek szabad kifejlődése oly érdekek, melyek egymással legkevésbé sem állanak ellentétben [...] ezen magyar állami politikai kérdésből nemzetiségi kérdést csinálnak a leggyűlöletesebb színezetben”⁸, holott tény, hogy a rutén nép ruszánoknak és rusznyáknak vallja magát, ahogy Csopey Lászlót idézi. Teleki Pál mondatával summázza a kötetben kifejtett széles dokumentumforrásokat: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem a második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”⁹

Sok hasonló tanulságot lehetne még levonni, ezért is érdemes ezt a kiváló forráskiadványt tanulmányozni.

7 Fedinec – Szakál – Cserniczkó, 2020. Ruszinok és ukránok hazánkban, i.m. 23.

8 Ilyasevics Jenő felszólása a Képviselőházban a magyar nyelvnek a népiskolákban történő kötelező oktatásáról szóló vitában, 1879. május 5. In Fedinec – Szakál – Cserniczkó, 2020. A magyarországi ruszinok és ukránok, i.m. 109–112, itt: 110.

9 Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levele. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Egyed-iratok. Ms. 10.734/15. Idézi: Fedinec – Szakál – Cserniczkó, 2020. Ruszinok és ukránok hazánkban, i.m. 41.